

94-9
[99

DAUGAVPILS PEDAGOĢISKĀ UNIVERSITĀTE

L
30

VLADIMIRS MEŅŠIKOVŠ

SOCIOLOĢIJA
PAR
SABIEDRĪBAS ATTĪSTĪBAS
MĒRĶIEM UN LĪDZEKĻIEM

DAUGAVPILS, 1994

V.Meņšikovs Socioloģija par sabiedrības attīstības
mērķiem un līdzekļiem.

Daugavpils: DPU, 1994.-24.lpp.

Redaktore: Inta Ostrovska

Apstiprināts socioloģijas, filozofijas un ekonomikas
katedrassēdē,

1993.gada 28.aprīlī, protokols Nr.4.

ISBN - 9984-540-00-6

© - DPU Izdevniecība "Saule", 1994

PAR SABIEDRĪBAS ATTĪSTĪBAS

MĒRĶIEM UN LĪDZEKĻIEM.

1. Sociālā evolūcija. Sociālās kustības :
reformatriskā, revolucionārā, ekspresīvā.
2. Pārejas procesu socioloģiskās koncepcijas.
Sociālais ideāls.
3. Sociālā diagnostika. Kāpēc sociologs ir spiests
meklēt un ņemt vērā sociālo mērķu racionālo dabu?

1.

Jau sirmā senatnē Heraklīts sacīja : " Viss plūst, viss mainās. " Nekas pasaulē nestāv uz vietas, bet patstāvīgi mainās. Arī cilvēces vēsture nav izņēmums. Viss mainās, viss kustās, viss attīstās, viss evolucionē - tāds ir mūsdienu zinātnes uzskats, kurš tiek pierādīts ik mirkli ar visu un katra pieredzi. Cilvēku sabiedrības (civilizācijas) parādās, attīstās un mirst. Parādās sabiedrības organizācijas noteiktas formas : noteiktas ražošanas formas, ģimenes, politiskās iekārtas, reliģijas u.c. formas dzīvo, attīstās un beigu beigās nomainās ar jaunām.

Šim cilvēciskās kopdzīves dažādo pušu patstāvīgo iz-

maiņu faktam jau izsenis tika pievērsta saprāta uzmanība un daudzreiz tika mēģināts to izskaidrot. Sevišķi asi šis jautājums par sociālās evolūcijas "faktoriem" vairākiem izvirzījās tad, kad tika pamatota O.Konta socioloģija.

Vieni par tādu izšķirošo faktoru uzskata ģeogrāfiskos un klimatiskos apstākļus: klimatu, floru, faunu, tādu vai citādu zemes virsmas konfigurāciju - kalnus, jūras utt.; citi - tīri etniskos apstākļus, galvenokārt rasu cīņu; trešie - tīri bioloģiskos faktorus - cīņu par eksistenci, iedzīvotāju skaita pieaugumu u.c.; citi atkal - ekonomiskos faktorus un šķiru cīņu (marksisisti); daudzi, gandrīz vai vairākums, - intelektuālo faktoru; cilvēciskā saprāta izaugsmi un attīstību dažādās formās:

- analītisku, tīri zinātnisku zināšanu formā

(De Roberti, P.Lavrovs),

- pasaules uzskata un reliģiozās ticības formā

(O.Konts),

- izgudrojumu formā

(G.Tards).

Ir arī citi galvenā faktora pamatojumi - cilvēka tieksmās pēc baudas un izvaiģšanās no ciešanām; sabiedriskā darba dalīšana u.c.

Teikto konkretizēsim ar dažiem piemēriem.

1. Franču jurists Š.Sells cilvēka bioloģisko vajadzību lomu viņa sociālās esamības apstākļos izvirza sekojošā veidā : "Katra sociālā piespiešana pēc savas izcelšanās ir bioloģiska rakstura, jo tā vienlaicīgi nodrošina grupas saliedētību un indivīda eksistenci. Tiesa, tajā sākotnēji saplūda visi piespiešanas veidi, tajā skaitā arī bioloģiskās izcelsmes".¹

2. Visiem zināma ir K.Marksa koncepcija par sabiedrības attīstības tehniski ekonomisko determinismu : "Materiālās dzīves ražošanas veids nosaka dzīves kā tādas sociālos , politiskos un garīgos procesus."²

3. Mūsdienu krievu filozofs A.Rakitovs prioritāti atdot tehnoloģijai - "īpašam sociovēsturiskam un ekonomiskam fenomenam, kurš ģenerē civilizāciju un kultūru, sabiedrības darbības struktūru un dzīvesveidu, kuri lielā mērā nosaka cilvēces pašreizējo stāvokli un perspektīvu ...

Mūsdienu nozīmē tehnoloģija aptver instrumentālo sistēmu (instrumenti, mašīnas, tehniskās un transporta komunikācijas), operāciju procedūru kopumu un darbības sistēmu, kura determinē instrumentālo sistēmu un ietekmē to, vadības sistēmu ar attiecīgu darbību, sociālo un eko-

¹ - Citāts no grāmatas : Пенто Р., Гравити М. Методы социальных наук. Перевод с фр. М., 1972. - С. 21.

² - Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., Т. 13. - С. 6-7.

nomisko seku kopumu, bio- un socioekoloģisko apkārtni, informācijas vidi, kurā šī darbība tiek veikta. Tā ir tikai pirmā, aptuvenā nozīme... Tehnoloģija veido, rada un konstruē tai adekvātu normatīvi regulējošo vidi, kurā tā dzīvo un attīstās. Tieši to mēs aptveram un nostiprinām kategorijā "civilizācija".¹

4. Pretrunīga ir Pitirima Sorokina pozīcija, kuru viņš izklāsta kādā no rakstiem. Vienā vietā viņš apgalvo: "Faktoru teoriju skaits ir milzum liels un viena šī faktora pietiek, lai secinātu, ka katrs sociologs ir vienpusīgs un ne pilnīgi patiess."² Citā atkal uzstāj, ka ir patiess O.Konta apgalvojums "idejas pārvalda pasauli un liek tai rīkot, līdz ar to viss sociālais mehānisms atduras pret cilvēku uzskatiem." P.Sorokina argumentācija ir sekojoša: "Tā kā sociāla procesa būtību izsaka doma, jēdzienu pasaule, tad, acīmredzot, tas arī ir sociālās evolūcijas pirmatnējais, galvenais faktors."³

Tiesa, citā vietā P.Sorokins atkal raksta pilnīgi pretējo: sociālās evolūcijas pamatiemesals ir bioloģiskie, fiziskie un ķīmiskie apstākļi: "Nav nekādu šaubu par to, ka fiziskajiem, ķīmiskajiem kā arī bioloģiskajiem faktoriem ir galvenā loma sociālajā evolūcijā. Tas ir tāpēc,

¹ - Рахитов А.И. Цивилизация, культура, технология и рынок. - Вопросы философии. 1992, №5. - С.4,5,7.

² - Сорский П. О так называемых факторах социальной эволюции. - В кн.: Человек. Цивилизация. Общество. М., 1992. - С.522.

³ - " (С.531)

ka cilvēks, pirmkārt, ir matērija un enerģija (tātad, pakļauts fizikas, ķīmijas likumiem), otrkārt, organisms (tātad - pakļauts bioloģiskajiem likumiem) un tikai treškārt - sociālā būtne."¹

Kaut arī sociālie faktori, raksta P.Sorokins, pamato "ne pašu sociālās evolūcijas faktu (tas tiek izsaukts ar citiem - bioloģiskajiem, fiziskajiem un ķīmiskajiem apstākļiem), bet tās noteiktu raksturu"², tos nevar nēmt vērā.

Kāpēc ?

Tāpēc, ka tikai cilvēkam piemīt tāda īpašība, kā attīstīta (apzināta) mijiedarbība jēdzienu līmenī, tātad - loģiska mijiedarbība jēdzienu līmenī, tātad - loģiska mijiedarbība.

Pēc P.Sorokina sociālā parādība ir jēdzienu pasaule, loģiskās (zinātniskās - šī vārda tiešā nozīmē) esamības pasaule, kura rodas cilvēcisko indivīdu (kollektīvā pieredze) mijiedarbības procesā. Zemākajiem bara dzīvniekiem mijiedarbība notiek tīri instinktīvi, augstākajiem, kaut arī jau ir apziņas elementi, tomēr tie vēl ir neskaidri, neizteikti un tālāk par tumšiem priekšstatiem - un arī nedaudziem - tie nesniedzas.

Protams, ir arī citi sociālo parādību būtības notei-

¹ - Соркин П.О. так называемых факторах социальной эволюции. - В кн.: Человек. Цивилизация. Общество. М., 1992. - С.522.
² - " (С.525)

cēji. Piemēram, V. Behs raksta: "Sociālo parādību būtību mēs redzam saītēs starp cilvēkiem dzīvības turpināšanai, bet to (sociālo parādību) specifiku - sociālā stāvokļa vienlīdzībā vai nevienlīdzībā cilvēku vidū."¹

Oriģinālu sociālā aspekta kontekstu attīsta A. Zinovjevs. Pēc viņa domām, sociālie likumi ir mūžīgi un nemainīgi; katrā sabiedrībā, - senajā un mūsdienu, austrumu un rietumu - šie likumi ir vienādi. Tie parādās kopā ar sabiedrību uzvedības likumu veidā, kurus cilvēki apgūst viegli un vienlaicīgi, tiecoties uzlabot dzīves apstākļus un pašsaglabāties. Zinovjevs kā piemēru min dažus likumus : mazāk dot un vairāk ņemt; mazāk riska un vairāk izdevīguma (labuma) ; mazāk atbildības un vairāk goda; mazāk atkarības no citiem un lielāka citu atkarība no tevis. Sociālie likumi darbojas visā vēstures garumā , taču paši nav vēsturiski un to izcelšanās nav atkarīga ne no valsts, ne no reliģijas, morāles vai tiesībām. Tieši pretēji - valsts, reliģija ,tiesības, morāle ir atkarīgi no sociālajiem likumiem - izmanto tos un pretojas tiem, ierobežojot to darbību.

Sociālie likumi nav ne labi, ne ļauni, tiem nav ne vērtības, ne trūkumu. No visiem sabiedriskajiem likumiem sociālie ir paši primitīvākie un masveidīgākie. Sociālā

¹-Социологические исследования. 1992, №1.-С. 157.

aspekta kodols - komunalitāte. "Kaut arī komunitātes likumi ir dabiski, - raksta Zinovjevs, - cilvēki negrib par tiem runāt un pat slēpj tos. Cilvēces progress lielā mērā notika kā līdzekļu, kuri ierobežo un regulē likumu darbību (morāle, tiesības, reliģija, prese, atklātība, sabiedriskā doma, humānisma idejas utt.) izgudrošanas process. Cilvēkus gadsimtiem ilgi mācīja savu uzvedību ietērt formās, kuras būtu pieņemamas no šo ierobežotāju viedokļa raugoties. Un nav brīnums, ka komunālie uzvedības likumi viņiem liekas nepieņemami, dažreiz pat noziedzīgi. Ja nu tomēr arī runā ar tādiem vai citādiem komunitātes likumiem, tad tos izslēdz no vispārcilvēcisko vidus un pieskaita pie kaut kāda slihta sabiedrības tipa. (marksisti, protams, pie kapitālistiskā). Uzskata, ka citā, cēlā sabiedrības tipā (komunismā, protams) tiem nav vietas. Bet tas ir nepareizi. Komunitātes likumos nekā necilvēcīga nav. Tie nemaz nav necilvēcīgāki par sadraudzības, savstarpējās palīdzības, cieņas likumiem. Pēdējie pilnībā sadzīvo ar pirmajiem un ir no tiem atvasināti. Cik cilvēcīgs vai necilvēcīgs sabiedrības tips veidosies tajā vai citā valstī, nav atkarīgs no šiem likumiem kā tādiem, bet gan no iedzīvotāju spējas veidot institūtus, kuri būtu spējīgi stāties pretī šiem likumiem un ierobežot tos."¹

¹ - Зиновьев А. Коммунизм как реальность. Лозанна, 1981. - С. 52-53.

Pēc Zinovjeva domām, "sociālais progress" ir ceļš uz antisocialitāti, uz to attiecību bloķēšanu, kuras ierobežo indivīda brīvību. Socioloģiskajā nozīmē personības brīvība ir pretstatīta nevis nepieciešamībai (tas ir sociālās filozofijas aspekts), bet gan jebkurām socialitātes formām (gan „kapitālistiskajiem”, gan „komunistiskajiem” to paveidiem).

Mūsuprāt, Zinovjevs turpina tradīciju, kuru aizsāka G.Zimmels (1858 - 1918) un V.Pareto (1848 - 1923). G.Zimmels pirmais nolēma sociālajā dzīvē atklāt socialitāti kā tādu, kura atrodas dziļāk par ekonomiku. Taču viņu sociologs, risinot šo problēmu viens pats, spēja norādīt tikai sociālo attiecību vispārīgās formas - valsts un paklausības, sadarbība un konkurence utt. Un tomēr G.Zimmels bija uz pareizā ceļa. Veiksmīgi šajā virzienā darbojās arī V.Pareto. Viņš apgalvoja, ka socialitātes pamats ir irracionāls. Sadalot visu cilvēcisko darbību loģiskā un neloģiskā, Pareto uzstāja, ka socioloģijai jāoperē ar neloģiskām darbībām. Viņš noteica, ka socioloģija ir neloģisku, irracionālu attiecību starp indivīdu un indivīdu grupām loģiski - eksperimentāli pētījumi. Šo attiecību tuvāku definīciju V.Pareto tomēr nedeva.

No pieeju daudzveidības pašai sociālā aspekta būtībai arī izriet daudzās un dažādās pieejas sociālajam evolucionismam, XIX gs. otrajā pusē socioloģijas jomā savas evo-

lucionisma idejas attīstīja O.Konts un F.Spensers. O.Konts pretendēja uz to, ka atklāja "divkārtšās evolūcijas teorētisko likumu". Runa ir par vēsturiskās attīstības tā saucamo "triju stadiju likumu" pēc kura "... visas mūsu domas pāriet trīs viens otru nomaiņošus stāvokļus : vispirms - teoloģiskais stāvoklis, kurā atklāri valda spontāni radušās fikcijas, kurām nav pierādījumu; tad seko metafiziskais stāvoklis ar pierasto abstrakciju vai esamību pārvaru, kurš tiek pieņemts par realitāti; un, beidzot, pozitīvais stāvoklis, kurš pamatojas uz precīzu ārējās realitātes novērtējumu."¹

G.Spensers (1820 - 1903) koncentrēja uzmanību uz līdzību, vispārēju likumsakarību meklējumiem organiskajā, bioloģiskajā un sociālajā evolūcijā. Pēdējā ir Lielās Evolūcijas daļa, kura sākotnēji ir iekšēji virzīta arvien sarežģītāku formu veidošanās process, pateicoties divu pamatprocesu mijiedarbībai : diferenciācijai (patstāvīgi augošā daudzveidība jebkuras sistēmas iekšienē) un integrācijai (izklīdušo daļu apvienošana jaunā veselumā). Diferenciācija ir neizbēgama, jo vienāds spēks veic nevienādas izmaiņas dažādās sistēmas daļās, padarot vienveidību par daudzveidību. Integrācijā tiek atlasītas visizturīgākās struktūru attiecības starp izklīdušajām daļām

I- В кн. : Современная западная социология. Словарь. М., 1990. С.138.

vismazākās vides pretošanās virzienā. Ar jēdzienu "progress" Spensera operēja nevis morāli - vērtējošā, bet gan morfoloģiskajā nozīmīgi, līdzīgi kā biologi, kuri izšķir "augstākos" un "zemākos" organisma organizācijas līmenī. Lielu evolucionāru nozīmi viņš piešķīra sabiedrības lieluma pieaugumam : struktūru daudzveidība, darba dalīšana utt. iespējama tad, ja ir vienību daudzums.

Mūsdienu ģerzenju socioloģijā attieksme pret sociālā evolucionisma mantojumu tiek variēta no nihilisma, kur vairās pat lietot vārdu "evolūcija", līdz pat tiešās teorētiskās pēctecības atzīšanai. Sociālo evolucionismu pilnīgi noliedz vēsturiskā un kultūras relativisma koncepcijas un visas mācības, kuras izriet no absolūtās nesamierinātības starp vēsturisko likumsakarību un gribas brīvības atzīšanu. Arī sociālā evolucionisma piekritējiem tīkojumi pēc tā ievērojami samazinājās. Pats evolūcijas princips vairs neskaitās universāls, tas neizplatās uz visām sociālajām parādībām. Tā, pastāv stabila atšķirības ("garīgo" un "pasaulīgo" utt.). Vai noteikti ticības, vērtību tipi, kurā pamatīpašības paliek nemainīgas visās radikālajās sociālās organizācijas citu aspektu izmaiņās.

Zināmā mērā antievolucionāra ir arī A.Zinovjeva sociālās konceptija - "komunālās attiecības" ir mainīgas. Evolucionēt spēj tikai ekonomiskās un citas sociālo

attiecību formas, kuras ietilpst vai atrodas virs komunālajām attiecībām.

Tā vai citēdi evolūcijas, izmaiņas ekonomikā, kultūrā utt. provocē sociālās kustības. Poļu sociologs J. Ščepaļekis raksta " ...Pašas par sevi tās nav sabiedrības attīstības pamatfaktori, taču atsevišķos gadījumos spēj kļūt par milzīgu spēku, kurš maina sabiedrību. Par sociālo kustību mēs saucam cilvēku kopīgos centienus, lai sasniegtu kopēju mērķi."¹

Parasti izdala sociālās kustības B veidus:

a) reformatoriskās kustības, b) revolucionārās kustības, c) ekspansīvās kustības.

Reformatoriskās kustības rodas tad, kad sociālā neapmierinātība aptver dažas ierobežotas sabiedrības aprindas un kopienas, kad kopīgie centieni izmainīt situāciju nesaskaras ar represijām, kad kustības līderiem un darbojiem ir darbības brīvība, tie izmanto publisku saikni ar sabiedrību, un kad neapmierinātās vajadzības neskar vitāli svarīgus procesus. Reformatoriskās kustības izpaužas brīvprātīgu apvienību veidā, darbojas noteiktās sociālās kārtības ietvaros, vēlamās izmaiņas cenšas panākt likumdošanas ceļā vai izmantojot sabiedrības institūtus un formālo organizāciju.

Revolucionārās kustības sākmestadijā var būt līdzīgas reformatoriskajām kustībām. Taču, ja kustībai ir jāpieņem uzvarošas revolucionārās kustības formu, tad ir jāievēro daži svarīgi noteikumi: neapmierinātībai un nemiernam ir jāaptver plašas masas, visbiežāk - veselas sabiedrības šķiras; ir jāskar vitāli svarīgus procesus tā, lai veidotos stipri motīvi, kuri spiestu piedalīties revolucionārajā kustībā; nav apstākļu kustības organizatoru un līderu brīvai darbībai, viņi jau pašā sākumā saskaras ar stiprām represijām. Taču galvenā atšķirība starp šīm kustībām ir mērķos, un metodēs, ar kurām šīs mērķus realizē; mērķi un metodes ir sekas oļoļiem, kuri izbauc sociālo nemieru, un apstākļiem, kuri neļauj realizēt formu maiņu.

Sekojoši, revolucionārās kustība - tās ir kustības, kuras vērstas nevis uz pastāvošās kārtības reformu, bet gan uz tās principiālu izmaiņu ar spēka palīdzību. Tāpēc šai kustībai jāmobilizē lielāku sociālo enerģiju, nekā reformatoriskajai kustībai, jāizmanto citi darbības veidi un ir jābūt ideoloģijai, kura dod priekšstatu par jauno sabiedrisko kārtību, kā arī jābūt formālai organizācijai - varas kodolam, kurš būtu spējīgs vadīt revolūciju un kļūt par politisku varu.

Ekspresīvās kustības - tie ir noteikti procesi, kuri dažreiz aptver plašas cilvēku aprindas un kopienas. Šie cilvēki meklē iespēju apmierināt personības apliecināšanas nepieciešamību; estētisko, reliģisko un intelektuālo vajadzību apmierināšanas iespēju, kā arī vajadzību izteikt noteiktus impulsus, kuri rodas kādas izcilas individualitātes iespaidā.

Ekspresīvās kustības, kuras izplatās uz "emocionālā lādina" pamata, vēl nav labi izpētītas. To iespaids uz sabiedrisko dzīvi neskar ne struktūras, ne formālo organizāciju. Tās izmaina un bagātina uzvedības, vērtību sistēmas, novērtējuma kritēriju paraugus, propagandē notektu modi apģērbā, runas veidā, savstarpējās attiecībās un darbībās. Tās veido jaunas nostādnes un izplata ideoloģiju.

2.

Daudzu politiķu paziņojumiem, zinātnieku prātojumiem, publicistu runām ir kopīga iezīme- apgalvojums par mūsu sabiedrības pārejas raksturu. Visbiežāk runā par pāreju uz demokrātiju, brīvo tirgu, tiesisku valsti.

Mums liekas, ka par pārejas procesu var runāt sabiedrības revolucionārās izmaiņas gadījumā. Pirmās pārejas procesu socioloģiskas koncepcijas pieder O.Kontam un Džonam Mīlam (1806.-1873.). O.Konts apgalvoja, ka reizē ar intelekta attīstību rodas arī kriticisma, kurš sašķoba reliģisko pārliecību, uz kuras pamatojas visa sociālā kārtība. Reizē ar ticības zudumu sākas sociālo saistību saīsināšana. Šī sadalīšanās sasniedz savu apogeju revolucionārā križu periodā, kurus Konts uzskata par pilnīgi nepieciešamiem sabiedrības attīstībai. Tad iestājas "metafizisks laikmets", kuram raksturīgs postošu uzskatu pārsvars, jo metafiziskās apziņas abstrakcijas tiek pretstatītas vēsturiski izveidotajai realitātei un sākas neapmierinātība ar pastāvošo sociālo kārtību. Revolūcijas mantojums ir "prātu anarhija", ar kuru tikt galā aicināta zinātniskās domas "pozitīvā sintēze". Šīs sintēzes viduspunkts ir socioloģija. Tā teorētiski pamato "kārtības" un "procesa" organisko saistību un līdz ar to izbeidz "anarhistu", kuri neatzīst kārtību, "retrogradu", kuri noraida progresu, neaugsļīgos strīdus.

Arī Dž.Mīls pieturās pie vēsturisko laikmetu kvali-

fikācijas atkarībā no dažādiem domāšanas veidiem (teoloģiskais, metafiziskais, pozitīvais). Bet Mīls iet tālāk par Kontu, apgalvodams, ka sabiedrībā dominējošās idejas ir nevis spekulatīvas konstrukcijas, bet domas, parašas un tūkumi, kuri izpaužas cilvēku uzvedībā. "Mēs dzīvojam, "rakstīja Mīls, "pārejas periodā, un es cenšos noteikt sekas. Visos citos cilvēces vēstures periodos mazāk ziņošie cilvēki ticēja vairāk ziņošiem cilvēkiem. Pārejas periodā zinātnieku viedokļu dažādība iznīcina viņu autoritāti. Masas zaudē līderus, bet sabiedrība paliek neaizsargāta no visām kļūdām un briesmām. Tās ir pilnīgi iespējamās tad, ja personas, kuras nekad nav pilnībā un vispusīgi apguvušas zināšanas kādā noteiktā jomā, cenšas dot personīgo novērtējumu, pamatojoties uz fragmentārām zināšanām..."¹

Uz Dž. Mīla priekšstatiem par skepticismu un tā lomu attieksamē pret autoritāti pārejas periodā balstās arī mūsu laikabiedrs, amerikāņu sociologs Daniels Bells (1919.), kad iztirzā tradīciju un modernisma atbilstības problēmu. Savā esejā "Dumpis pret laikmetīgumu" viņš raksta: "Ja 70-iem gadiem raksturīga sacelšanās pret autoritāti, tad nākamajai desmitgadei - dumpis pret laikmetīgumu. Un tomēr, tās nav pretstatītas, bet

¹ Цитата по : Социологические исследования, 1989, №5.-С.107.

gan zināmā mērā pat saistītas kustības, jo, kā jau es atzīmēju, abī revolucionārie virzieni smēļ spēkus pret-runīgu, antiinstitucionālu, populistisku kustību dziļumos. Un, par cik neviena ievērojama kustība nenorobežojas tikai nacionālajos ietvaros, tad sacelšanos pret laikmetīgumu var uzskatīt par vispasaules kustības sastāvdaļu, kura pēdējā laikā kļūst spēcīgāka... Ja ir iespējams runāt par kopējo posmu starp dumpjiem pret laikmetīgumu, tad tas ir orientācijā uz tradīciju, kura ir pretrunā ar apgaismības laikmeta utopisko sekulārismu un universālismu. Nacistiskā Vācija ir piemērs vienam no pirmajiem dumpjiem pret laikmetīgumu, kurā iemiesojās asinsradniecības un tēvzemes romantikā, tautas un kopienas mītiskā vienotībā, un tas ir pretstatīts vienaldzīgai sabiedrībai, uzņēmējdarbībai un kosmopolitismam."¹

Daži sociologi vēsturnieki, pamatojoties uz pazīstamu, lielu revolucionāru kustību un revolūciju pieredzi, centās noskaidrot dažas tipiskas fāzes šo kustību attīstībā. Bernards Gerrovs šīs fāzes parāda sekojoši:

- 1) sociālās nespmierinātības, nemiera fāze;
- 2) nemiera aptverti ir intelektuāļi; viņi formē ideoloģiju, kurā var rast priekšstatu par jauno sabiedrisko kārtību;

I.-Белл Д. Мятёж про ив современности. - Соц. исследования, №5, 1989.

- 3) mērķtiecīgu organizāciju rašanās, kuras gatavo revolūciju, tās politisko un ekonomisko programmu, uz kuras pamatojoties, tiek organizētas plašas masas kustības atbalstīšanai;
- 4) revolucionārais sprādziens;
- 5) varas periods, kuru realizē mērenas grupas;
- 6) ekstrēmistisku grupu, kuras uzskata, ka mērenie nespēs nosargāt revolūciju un tās iekarojumus, mobilizācija un attīstība;
- 7) ekstrēmisti sagrābj varu un seko terora periods, lai apturētu kontrrevolūciju;
- 8) terora vilņa noplakšana, jaunās kārtības stabilizācija vai vecās kārtības restaurācija.¹

Sociālās kustības, tai skaitā arī revolucionārās, svarīgākais elements ir sociālās kustības ideoloģija. Savukārt, ideoloģijas svarīgākais elements ir sociālais ideāls, kurā "iedveamo cilvēkus uz sociālās sistēmas un sevis izmaiņām, zīmē viņiem sociālo apstākļu un attiecību ideālu konstrukciju. Iemiesojoties vērtību kopumā, sociālais ideāls kļūst par kustību ideoloģijas svarīgu komponentu, bet realizējoties sociālajās normās, tas kļūst par attiecību regulētāju sociālās grupas iekšienē, par līdzekli saskarsmes sanieģāšanai starp tās dalībnie-

I- См. Щепальский. Элементарные понятия социологии. М. 1969.-С.219-220.

kiem un tās saliedētības paugstināšanai."¹

Liela nozīme sociālā ideāla problēmu teorētiskajā analīzē ir krievu filozofa P. Novgorodceva (1866.-1924.) darbiem. Praktiski visiem Novgorodceva darbiem ir mērķis parādīt, ka "patiesība", no kuras "it kā izriet kaut kādi noteikumi" politiskajā virzienā, neapņūmami ir nepareiza. Ideāls neiemiešojas sociālajā matērijā, un sociālā inženierija neprasa kvazirelīģiozu entuziasmu. Sakars ar ideālu, tāpat ar nemirstību, ir vienīgi personiskajām attiecībām. Un aiz visiem noteikumiem un mācībām vajag mācēt saskatīt personību.

Grāmātā "Par sabiedrisko ideālu" P. Novgorodcevs raksta: "Pretstatā vecajām teorijām, kuras sabiedriskajā ideālā ietver dažādus blakusapstākļus un relatīvus labumus, ir jāsaka, ka nekas tāds nevar būt. Ne vislabākais varas izkārtojums, ne taisnīga bagātību sadale, ne vispār apmierinātība un laime, nekas neatbilst tās normas saturam, kuru cenšamies noteikt. ... Tādēļ, lai ideāla noteikšanā neienestu tādas relatīvas vērtības, mums tā saturu ir jāiekļauj personības jēdziena robežās. Taču šis jēdziens ir jāņem visā pilnībā, ar visu personībai piemītošo tieksmi pēc ideāla.

Absolūtā cilvēka nozīme paredz brīvību kā dabisku un nepieciešamu visu tikumiskās būtības izpausmi: bez

¹ - Краткий словарь по социологии. - М., 1988. С. 78.

brīvības nav iedomājama personība. No otras puses, tā kā mums katrā cilvēkā ir jāatzīst šo augstāko tikumisko būtību, mēs pieprasām visu cilvēku vienlīdzību. Sabiedrisko progresu nevar iedomāties bez tiekšanās realizēt šos divus sākusmus - brīvību un vienlīdzību... Personības absolūtais princips noved pie vispārcilvēciskās, vispasaules solidaritātes idejas."¹ Ietverot iegūtos principus īsā formulā, F. Novgorodcevs sabiedrisko ideālu definē kā brīvā universālisma principu.

"Nav grūti parādīt, - raksta Novgorodcevs, - ka brīvā universālisma princips sestāda to dabisko robežu, pēc kuras netieši tiecas jaunā laika doma. Ja ņem divas visizplatītākās sabiedriskā ideāla formulas, kuras bija ļoti populāras 18. un 19. gs - tās ir sociālistiskā un demokrātiskā formula - tad to dziļumā var atrast to pašu aizsākumu personības vienlīdzības un brīvības jēdzieniem, bet šī aizsākuma nepieciešamā attīstība noved pie idejas - vispārējā solidaritāte uz savstarpējās atzīšanas pamatiem. Minētās formulas atspoguļojas jaunākā laika divos visietekmīgākajos politiskajos darbos: Russo "Sabiedrības līgumā" un Marksa, Engelse "Komunistiskajā manifestā." Šo darbu smaguma centrs atrodas dažos konkrētos sabiedriskās pārbuves apstākļos;

¹ - Новгородцев П.И. Об общественном идеале. - М., 1991. - С. 110-11.

vieni pieprasa pārcelt varu no dažiem uz visiem, citi atkal - pārcelt ražošanas līdzekļus no dažiem uz visiem. Bet aiz šiem konkrētajiem apstākļiem ir... uzbūves īstais ideālais mērķis - abos gadījumos viens un tas pats - tas ir personu brīvības un vienlīdzības veidošana. No Ruso formulas, kuru pilnveidoja Kants, radās ideja par vispārējo pilsoņu savstarpējiem sakariem; Marksa un Engela formula pašā "Komunistiskajā manifestā" ieguva starptautiskās vienotības principa nozīmi, kurā dibinās uz ideāliem personu savstarpējiem sakariem, kur "katra brīva attīstība būs netaisnība vienai brīvai attīstībai". Gan Kants un Ruso, gan Marks un Engels savstarpējos sakaru ideālo mērķi ir noteikuši pareizi. Viņu kļūda bija vienīgi tajā apstākļī, ka viņi uzskatīja sevi par absolūto līdzekli šī mērķa sasniegšanā: demokrātiskajā teorijā tāds līdzeklis ir tautas vara, sociālistiskajā - ražošanas līdzekļu sabiedriskošana. Taču šie līdzekļi vēsturiskajā sakarā ir pilnīgi vietā un vajadzīgi konkrētu programmu noteikšanai attiecīgos laikmetos, bet visā visumā tie nenosaka absolūto ideāla būtību".¹

Tādā gadījumā sociologs (atšķirībā no sociālā filosofa)

¹Новгородский П.И. Об общественном идеале.-С.112-113.

var piedalīties sabiedriskās pārbūves konkrētās programmas izstrādāšanā un novērošanā, taču ne jau visu laiku absolūtā ideāla konstruēšanā. Taču pat par šīm iespējām daži sociologi šaubās. Kas paliek? Tikai fakti, notikumu reģistrācija, t.i. novērošana. Visai trāpīgi savu darbu nosauca sociologs no Maskavas A. Ģilipovs - "Impērijas novērotājs".¹

Nav iemesla liegt sociologam iespēju piedalīties reformās vai pat sabiedrības revolucionārajā pārveidē. Sociologa profesionālā iekļaušanās sabiedrības attīstībā vislabāk tiek raksturota ar jēdzienu "sociālā diagnostika".

"Ko tad īsti ietver sevī darbs ar pārejas procesiem?" - jautā A. Frigožins. Un atbild: "Vispārīgi tas ir sava veida sociālā diagnostika savu triju stadiju viengabalainībā, kas sevī ietver oekojošo: sabiedrībā izveidojušās stāvokļa izprašana (un tā dažādo sistēmu novērtēšana); alternatīvu mērķu izstrādāšana (un uz to pamata - arī ideālu); līdzekļu un paņēmieni noteikšana sabiedrības attiecību sistēmas pārcelšanai no parastā uz mērķtiecīgu stāvokli".¹

I - Пригодин А.И. Сущность переходных процессов. - Социология перестройки. М. 1990. - С. 106.

0305078536

Var piekrist tānai loģiskai sociologa darbības secībai, kaut arī praksē tā nez vai tiks ieturēta. Parasti analīze notiek vienlaicīgi visos virzienos. Uzmanīties liek kas cits : Sociologa piedalīšanās ne tikai alternatīvu sociālo mērķu izstrādē, bet "uz šī pamata- arī ideālu" izstrādē. Pat relatīvu ideālu izvirzīšana, mūsaprāt, ir politiķu līderu, sociālo filozofiju, baznīcas darbu lieta. Skaidrs, ka sociologam, savu diagnostiku veidojot, jāzina un jāņem vērā izvirzāmie ideāli. Vēl vairāk, viņam dziļāk par citiem ir jāsaprot un jāiztēlojas šo ideālu relativitāte atšķirībā no tās esamības, no kuras tas saņem impulsu un attīstījās. Ne velti pats A.Prigožins spieš izvirzīt prasību : "norobežot ideālus", t.i. noskaidrot iespēju iemiesot vērtību īstenību konkrētos apstākļos un konkrētos subjektos. "Tālais ideāls, kurš dzīvojošajā pasaulē tiek iztēlots kā "līdzeklis pēctečiem", nav visai pievilcīgs un nevar šodien kalpot par mērķi un darbības sviru".¹

Citiem vārdiem sakot, sociologam ir jāņem vērā sociālo mērķu vērtīgi - racionāla darba. Bet tās nozīmē, ka tiem jābūt saskarotiem kā ar sabiedrisko ideālu, tā arī ar to realizēšanas iespēju. Mērķi atspoguļo ne tikai sabiedrības vērtības, bet arī tās iespējas un konkrētos apstākļus.

¹ - Пригожин А.И. Сущность переходных процессов. - В кн. Социология перестройки. М., 1990. - С. 98.

40.50

Kontroleksemplārs

94-9
L 99

Vladimirs Meņšikovs

**Socioloģija par sabiedrības attīstības mērķiem
un līdzekļiem**

Redaktore: I.Ostrovska

Parakstīts iespiešanai 05.01.94.g.

Izdevējdr. registr. apliecība Nr. 2-0197.

Formāts 60x90/16; 1.2. izdevn.l., 1.5. iespiedl.

Pasūt.Nr. 3. Metiens 200. eks. Bez maksas.

Iespēsts DPU Izdevniecības "Saulē" rotoprintā,
Saules 1/3, Daugavpils, LATVIJA, LV 5407, 1994.